

Брусільцева Ганна Миколаївна  
Кандидат економічних наук, доцент кафедри туризму  
Харківського національного економічного  
університету імені Семена Кузнеця

## ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ТУРИСТИЧНИХ КЛАСТЕРІВ: РЕГІОНАЛЬНИЙ АСПЕКТ

**Вступ.** Однією з головних умов розвитку регіонального туризму є посилення конкурентоспроможності туристичної галузі на світовому ринку. В умовах глобалізації економік розвинених країн проблему підвищення конкурентоспроможності можна розв'язати за допомогою об'єднання зусиль окремих споріднених галузей та інституцій в єдину структуру, яка спроможна спільно використовувати туристичні ресурси, спеціалізовану туристичну інфраструктуру, локальні ринки праці, здійснюють спільну маркетингову та рекламно-інформаційну діяльність. Однією з таких структур є туристичний кластер.

**Постановка проблеми.** Стабільний розвиток регіону залежить від ефективного використання курортно-рекреаційної території та все частіше пов'язується зі створенням та функціонуванням туристичних кластерів. Концепція туристичного кластеру є новим способом бачення регіональної та міської економіки й управління ними, способом вирішення питання підвищення конкурентоспроможності туристичної сфери, а також покращення привабливості території для потенційних туристів, тому питання впровадження кластерного підходу в основу регіонального розвитку території є особливо актуальними

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.** Протягом останніх десятиріч у зарубіжній та вітчизняній науковій літературі все більше уваги приділяється вивченню кластерів як особливих територіальних об'єднань та нових форм організації виробництва. Суттєвий вклад у розвиток концепції кластеризації

внесли роботи М. Портера, М. Енрайта, М.Фельдмана, Дж. Хертога, М. Стейнера, В. Прайса, Е. Бергмана, Б. Гаррета, С.Девіса, Д. Джереффі, М. Кастельса, П. Кругмана, К. Моргана, Е. Менсфілда, Б.Харрісона.

Особливості розвитку туристичних комплексів, проблеми територіальної організації діяльності, оцінки ефективності кластерних об'єднань досліджені такими провідних вчених, як Б. М. Данилишин, М. І. Долішній, В. К. Євдокименко, В. С. Кравців, В. І. Мацола, О. В. Мельник, В. П. Мікловда, М. І. Пітюлич, Т. І. Ткаченко, О.О. Любіцева, В. К. Федорченко, Л. Т. Шевчук, та ін.

**Постановка цілей.** Метою статті є теоретико-методичне обґрунтування формування туристичних кластерів, спрямованих на підвищення конкурентоспроможності ринку туристичних послуг на регіональному рівні.

**Виклад основного матеріалу.** Вважається, що основи кластерної теорії були закладені в кінці XIX століття А. Маршалом, а термін «кластер» першим ввів М. Потер в 80-ті роки XX століття. У його трактуванні кластер – це сукупність вертикальних (покупець-постачальник) чи горизонтальних (спільні клієнти, технології, посередники) взаємозв'язків. М. Портер аналізує кластери переважно в якості галузевих об'єднань [8].

У науковій літературі кластер визначається як індустріальний комплекс, що сформувався на основі територіальної концентрації мереж спеціалізованих постачальників, основних виробників і споживачів, що пов'язані технологічним ланцюгом [2, с.57].

До туристичних кластерів відносяться групи підприємств, які спільно використовують туристичні ресурси, спеціалізовану туристичну інфраструктуру, локальні ринки праці, здійснюють спільну маркетингову та рекламно-інформаційну діяльність [4, с.47]. Інші автори [13] визначають туристичний кластер як систему інтенсивної виробничо-технологічної та інформаційної взаємодії туристичних підприємств, постачальників базових та додаткових послуг із приводу створення спільного туристичного продукту. Окремі автори підкреслюють географічну приналежність кластерів та відносять до них групи підприємств, сконцентрованих географічно в межах регіону, які спільно використовують туристичні ресурси, спеціалізовану туристичну інфраструктуру, локальні ринки праці, здійснюють спільну маркетингову та рекламно-інформаційну діяльність [1].

М. Войнаренко [2, с. 28] особливу увагу звертає на роль органів місцевої влади при організації кластера, і вважає, що "це територіально-галузеве

добровільне об'єднання підприємств, що тісно співпрацюють з науковими установами та органами місцевої влади з метою підвищення конкурентоспроможності власної продукції й економічного зростання регіону".

Досліджуючи особливості розвитку організаційних структур в сфері туризму провідних туристичних регіонів можна сказати, що процесами ефективною кластеризації охоплені практично всі розвинені країни ринкової економіки та частина держав третього світу, чий економічний розвиток йде прискореними темпами [5, 7, 10].

Аналізуючи чисельність великих компаній в галузі туризму та готельного господарства України (рис. 1) можна стверджувати про існування процесів інтеграції туристичних підприємств [9].

Рис. 1. Діаграма розподілу великих компаній України за галузями та їх кількістю [11]

Проте як свідчать дані про обсяги реалізованих товарів, робіт та послуг крупними компаніями туристична галузь посідає одне з останніх місць серед інших галузей національної економіки (рис. 2).

Рис. 2. Діаграма розподілу великих компаній за галузями економіки та обсягом продаж [11]

Низька ефективність функціонування туристичних кластерів в Україні зумовлена, насамперед, прогалинами у нормативно-правовому регулюванні такого напрямку. Так, ще у 2008 р. було розроблено проект розпорядження Кабінету Міністрів України "Про схвалення Концепції створення кластерів в Україні", але він не був прийнятим. Згідно з концепцією кластерами мали стати об'єднання підприємств однієї сфери діяльності, пов'язаних між собою постачальниками устаткування, комплектуючих, виробничих послуг, інфраструктурою і науково-дослідними центрами.

Відповідно до концепції виділяють 4 типи кластерів: виробничі кластери, інноваційно-технологічні кластери, туристичні кластери, транспортно-логічні кластери.

Окрім класифікації кластерів, визначеної в проекті Концепції створення кластерів в Україні, існують й інші форми кластерів, якими є:

1) кластери з регіональною обмеженою формою економічної діяльності усередині споріднених секторів, зазвичай прив'язані до тих або інших наукових установ (НДІ; університетів та ін.);

2) кластери з вертикальними виробничими зв'язками у вузьких сферах діяльності, утворені навколо головних головних фірм або мережі основних підприємств, що охоплюють процеси виробництва, постачання і збуту;

3) галузеві кластери в різних видах виробництва з високим рівнем агрегації (наприклад, «хімічний кластер») або на вищому рівні агрегації (наприклад, «аерокосмічний кластер») [6].

В науковій літературі визначають такі передумови створення кластерів [3, с. 86]:

близькість ринків,  
забезпеченість спеціалізованою робочою силою,  
наявність постачальників, засобів виробництва та інших ресурсів,  
доступність специфічних місцевих ресурсів,  
ефект масштабності у виробництві,  
наявність інфраструктури,  
низька вартість трансакцій,  
високоякісний доступ до інформації.

Основною метою створення туристичного кластеру є:

посилення конкурентоспроможності туристичної сфери регіону та як наслідок збільшення туристичних потоків;

диверсифікація рекреаційних та туристичних послуг;

підвищення ефективності управління туристичною і курортно-рекреаційною сферою;

збільшення впливу на економіку регіону та зміцнення регіонального економічного потенціалу;

задоволення соціальних потреб населення не тільки регіону, а й всієї країни у послугах лікування, профілактики, реабілітації, оздоровлення, відпочинку тощо.

Засобом досягнення мети повинно стати визначення регіональних економічних пріоритетів, підтримка органами влади підприємств кластеру; формування організаційної структури тощо.

Для всієї економіки регіону туристичний кластер виконуватиме роль локальних точок росту внутрішнього ринку, що може привести до створення нових кластерів, а це значно посилить міжнародну конкурентоспроможність регіону та й країни в цілому.

В туристичному кластері переваги поширюються по декільком напрямкам зв'язків:

підвищується ефективність управління туристично-рекреаційною системою та координація робіт всіх складових рекреаційної системи;

відбувається вільний обмін інформацією та швидке поширення інновацій серед туристичних операторів, туристичних агентів та інших підприємств, що виробляють та надають рекреаційно-туристичні послуги;

здійснюється певна спеціалізація окремих підприємств по виробництву та наданню послуг, в результаті чого підвищується якість, знижується собівартість рекреаційних та туристичних продуктів. Нові виробники, що приходять з інших галузей та розширюють набір послуг, прискорюють свій розвиток, стимулюючи пошук сучасних інноваційних технологій, проведення науково-дослідних робіт та забезпечують необхідні кошти для впровадження нових стратегій;

взаємозв'язки кластеру з зовнішнім середовищем постійно розширюються та набувають вагомості, підвищують конкурентоспроможність послуг та створюють нові можливості;

об'єднання розрізаних фінансових, матеріальних, рекреаційних, трудових ресурсів регіону сприяє ефективному їх розподілу та залученню інвестицій в сферу рекреації і туризму.

Вперше процес кластеризації торкнувся туристичної галузі в Україні, коли в 2001 р., після тривалих маркетингових досліджень у туристичній галузі Чернігівщини, було засновано туристичний кластер "Кам'янець". Його метою стало створення конкурентоспроможної сфери туристичних послуг, перетворення цієї території на сучасний туристичний центр, ініціювання та координація проектів розвитку туризму в регіоні. До регіонів, які мають у своєму арсеналі кластерні структури, належать: анексована АР Крим та м. Севастополь, а також Сумська, Полтавська, Одеська, Рівненська, Миколаївська та Харківська області, що представлено в табл.1.

Таблиця 1

Туристичні кластери України

Назва та склад кластеру	Стратегічні напрями діяльності кластеру
1	2
<p>Угода про створення туристичного кластера Єврорегіону «Слобожанщина», 2008 р.  м. Харків на на базі Харківського національного економічного університету та ВАТ «Харківський регіональний фонд підтримки підприємництва»,  м. Белгород на базі Белгородського державного університету та Белгородського обласного фонду підтримки малого підприємництва</p>	<p>Відродження маршрутів сільського туризму та історичних пам'яток культури.</p>
<p>Спільна стратегія розвитку українсько-польського транскордонного регіону (Волинська, Львівська, Закарпатська області та Люблінське і Підкарпатське воєводства) на період до 2015 року, у рамках проекту «Новий рівень добросусідських відносин розвиток польсько-української стратегії транскордонної співпраці»</p>	<p>Основні завдання:  ідентифікація і розвиток українсько-польського прикордоння як єдиного туристичного регіону;  розвиток інтегрованої системи маркетингу і популяризації польсько-українського транскордонного регіону в Україні, Польщі та інших країнах;  підготовка висококваліфікованих спеціалістів для обслуговування туристичного руху та менеджерів з транскордонного туризму;  створення потужної та інституційної інфраструктури розвитку туризму у польсько-українському прикордонні</p>

Закінчення табл. 1

1	2
---	---

<p>«Кам'янецький дивокрай» Кластер сільського «зеленого» туризму в Шепетівському районі Туристичний кластер «Кам'янець» у м. Кам'янці-</p>	<p>Метою функціонування є спільні проекти з реконструкції та будівництва готелів, закладів харчування, розробкою нових</p>
<p>Подільському об'єднав туристичні фірми, готелі, ресторани, юридичні фірми, музеї, заповідники.</p>	<p>туристичних маршрутів, розвитку сувенірної промисловості, активну участь у створенні «Золотого кільця» туристичних маршрутів Західного регіону України, що об'єднує цікаві історичні і архітектурні пам'ятки в містах Львові, Івано-Франківську, Ужгороді, Чернівцях.</p>

<p>Мегакластерна структура «Мережа регіонів-переможців Всеукраїнського конкурсу «Сім чудес України»:  Національний історико-архітектурний заповідник «Кам'янець» (Хмельницька область, м. Кам'янець-Подільський); Національний Києво-Печерський історико-культурний заповідник (м Київ);  Національний заповідник «Софія Київська» (м. Київ);  Національний дендрологічний парк «Софіївка» (Черкаська область, м. Умань);  Національний заповідник «Херсонес Таврійський» (м. Севастополь); Національний заповідник «Хортиця» (Запорізька область, о. Хортиця); Державний історико-архітектурний заповідник «Хотинська фортеця» (Чернівецька область, м. Хотин).</p>	<p>Метою функціонування структури є реалізація спільних комунікативних, інформативних, культурних, екскурсійних, туристичних заходів, у тому числі шляхом створення належної інфраструктури.</p>
<p>Туристично-рекреаційний кластер «Байдари-тур» м. Севастополь  ПП «Байдари-тур»,  ТОВ «Янтарний берег», ПП «Ульянов»,  Центру реабілітації наркозалежної молоді «Джерело»  ПП «Арома-Крим».</p>	<p>Метою створення є спільні проекти з розвитку молодіжного туризму</p>

Одним із завдань створення та функціонування туристичного кластера Єврорегіону «Слобожанщина» є розвиток сільського зеленого туризму, що обумовлено такими обставинами:

Харківщина володіє значним, але малоосвоєним туристично-рекреаційним потенціалом, який потребує пошуку альтернативних ефективних стимулів для його раціонального використання;



збережена етнокультурна самобутність Слобожанщини;

розвиток сільського зеленого туризму стимулює мале підприємництво, важливе для відродження традиційно аграрних районів області;

поширення практики організації агрорекреаційного сервісу вирішує низку соціальних проблем регіону ( безробіття, закордонної міграції тощо);

організація відпочинку на селі сприяє зміні екологічної свідомості населення, тому здатна відігравати важливу роль у збереженні довкілля;

ця форма масової рекреації сприяє вихованню національно-патріотичних почуттів у підростаючого покоління.

Для оцінки туристичного потенціалу розвитку сільського зеленого туризму були відібрані фактори, які здійснюють позитивний та негативний вплив на розвиток регіону (табл. 2).

Таблиця 2

Сукупність факторів впливу на розвиток сільського зеленого туризму  
Харківської області [12]

Район и Харків ської області	Позитивні ознаки	Негативні ознаки							
	Археологічні (шт)	Історичні (шт)	Ліси (га)	Водоймища (га)	Музеї (шт)	Самкрані (шт)	Промислові підприємства, шт	Площі під твердим побутовими відходами, га	Об'єм викидів шкідливих речовин в атмосферне повітря від стаціонарних та пересувних джерел, тис.т
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Балаклійський	0	1	29300	2067,7	6	1	17	42,8	14
Барвінківський	0	1	6900	1284,24	1	1	2	5	1,2
Близнюківський	0	0	6197	11988	1	1	0	6,4	1,1
Богодухівський	2	2	15537	5515	1	1	3	3	2,6

Закінчення табл. 2

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Борівський	0	0	7700	14304	0	5	3	21,2	1,6
Валківський	0	2	14600	1787	1	2	4	5,7	2,3
Великобурлуцький	0	0	7706	19210	2	1	27	21,7	9
Вовчанський	1	2	28500	6361	2	8	1	1,5	0,8
Дворічанський	0	0	13700	928,5	1	3	4	1,5	1,8
Дергачівський	0	1	18800	6368	7	4	5	8,5	1,2

Зачепилівський	0	2	1377,6	12532	1	4	2	3,35	3
Зміївський	6	1	45000	3918,72	3	15	2	1	0,6
Золочівський	0	4	7120	9372	3	7	7	8	6,4
Ізюмський	0	0	43300	19723	1	9	4	1	2,1
Кегичівський	0	2	1374	11254	1	4	6	0	1,3
Красноградський	0	7	14634	2444	2	3	3	12,4	1,8
Краснокутський	1	3	15538	4952	1	12	5	3	2,1
Куп'янський	0	1	37300	4872	1	9	2	4,3	1
Лозівський	0	1	4600	11620	1	1	3	1	0,6
Нововодолазький	0	4	11400	19725	3	14	1	3	1,2
Первомайський	0	3	7485	18000	3	4	44	2,5	8,9
Печенізький	0	1	9500	18670	1	5	17	42,8	14
Сахновшинський	0	1	1800	1900	1	4	2	5	1,2
Харківський	2	6	21700	11880	2	6	0	6,4	1,1
Чугуївський	0	2	4552	12552,2	2	7	12	9	13,3
Шевченківський	0	1	5390,5	9982	1	4	3	8,9	1,5

З метою визначення найбільш привабливих місць Харківської області для розвитку зеленого та сільського туризму доцільно застосувати методи багатовимірної статистичної аналізу.

Виходячи з даних, отриманих після побудови дендрограми кластеризації адміністративних районів Харківської області (рис. 3) отримано п'ять кластерів.

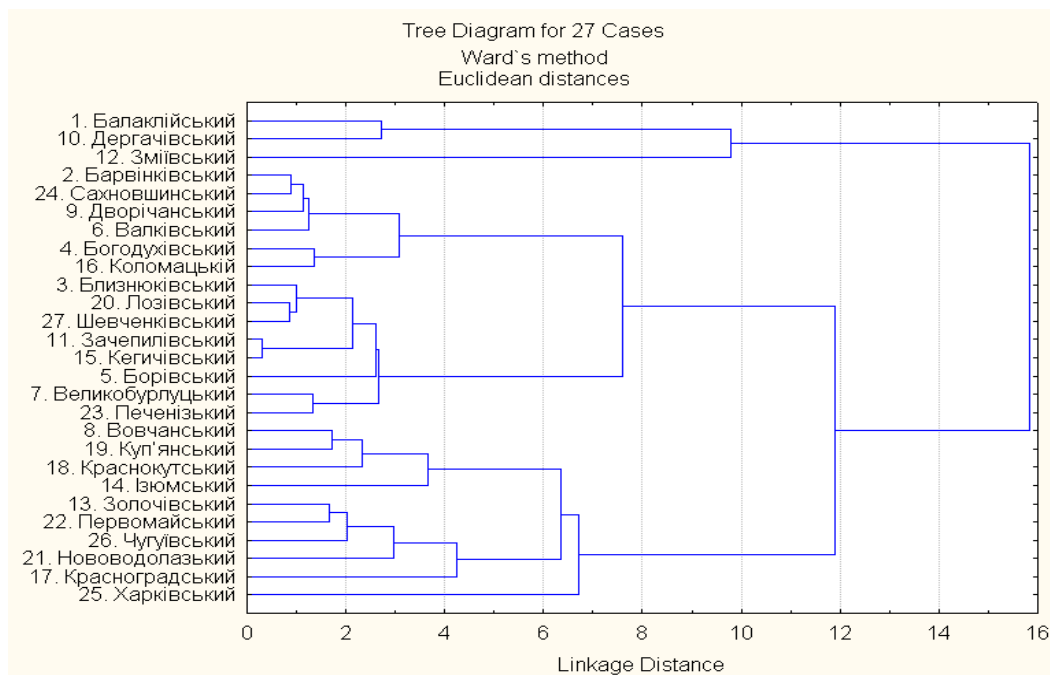


Рис. 3. Дендрограма об'єднання районів Харківської області

Перший кластер складається Зміївського, Балаклійського та Дергачівського районів. Данні райони мають одні з найкращих факторів, що позитивно впливають на розвиток зеленого та сільського туризму. Так у Зміївському районі наявні шість археологічних об'єктів національного значення:

Великогомільшанський археологічний комплекс: городище і курганний могильник доби розвинутого середньовіччя, салтівська культура (IX століття до нашої ери — IV століття), городище «Водяне», городище «Гайдари», городище «Мохнач», Городище та селище «Суша Гомільша», городище «Коропове». Також район характеризується великою площею лісних насаджень (серед яких Гомільшанські ліси) та велика кількість сакральних споруд (15), серед яких Борисо-Глібський жіночий монастир, каплиця на місці катастрофи царського потягу, Свято-Миколаївська церква, Свято-Троїцька церква, Свято-Трифонівська церква та інші. В Дергачівському районі розташовано Національний меморіальний комплекс «Висота Маршала І.С.Конєва». Кластер характеризується великою площею лісних насаджень, незначним об'ємом шкідливих викидів. Отже, рівень потенціалу розвитку зеленого та сільського туризму в даному кластері можна характеризувати як високий.

Другий кластер включає в себе такі райони: Близнюківський, Борівський, Великобурлуцький, Зачепилівський, Кегичівський, Лозівський, Печенізький, Чугуївський, Шевченківський. Кластер характеризується великою кількістю водоймищ, середньою кількістю музеїв, наявністю історичних об'єктів, серед яких унікальний Музей води, Чугуївський історико-культурний заповідник імені Іллі Рєпіна, церква Архангела Михаїла, Михайлівський храм, храм Володимирської Ікони Божої Матері, Церква Володимирівської ікони Богоматері, Приколотнянський музей Героя Радянського Союзу К.Ф.Ольшанського, Собор Казанської Ікони Божої Матері. Такі характеристики визначають склад четвертого кластеру як кластер з середнім рівнем туристичного потенціалу розвитку зеленого та сільського туризму.

Третій кластер представлений Вовчанським, Краснокутським, Купянським та Ізюмським районами відрізняється наявністю таких археологічних пам'яток національного значення, великою площею лісових насаджень, великою кількістю історичних пам'яток, серед яких «Верхній Салтів» — історико-археологічний музей-заповідник, Свято-Варваринська православна церква у с. Капитолівка, Свято-Миколаївська православна церква у с. Червоний Оскіл, Свято-Троїцька православна церква у с. Мала Комишуваха, Іоанно-Предтечінська православна церква у с. Іванівка, Спасо-Преображенський собор, Вознесенська церква з дзвіницею, Миколаївська церква, Церква Іоанна Предтечі.

Четвертий кластер складається з Золочівського, Красноградського, Краснокутського, Нововодолазького, Первомайського та Харківського районів (без міста Харків) – великою кількістю Писарівський етнографічний музей під відкритим небом «Українська слобода», Національний літературно-меморіальний музей Г. С. Сковороди, Маєток у Малижино, Садиба А.І.Ковалевського, Більовська фортеця Української лінії, Красноградський музей ім. П.Д.Мартиновича, Городище «Замок», Маєток Наталівка, церква Спаса, Співаючі Тераси (Глобівка), Покровська церква, Петропавлівський монастир, дендропарк, Пам'ятка археології в дендропарку, Михайлівська церква, Парасковійська фортеця Української лінії, Маєток у Гієвці, церква Дмитра Солунського, Миколаївської церкви (Люботин), церква Василя Великого (Пісочин), Церква св. Дмитра, Церква св. Михайла, Церква Різдва Богородиці, Церква св. Василя Великого, Монастир кармеліток босих (Покотилівка). Таким чином, наявність високих показників ознак робить склад четвертого кластеру його найбільш потенціальним для розвитку зеленого та сільського туризму, проте водночас данні райони характеризуються більшою забрудненістю повітря.

П'ятий кластер складається з Барвінківського, Богодухівського, Валківського, Дворічанського, Коломацького, Сахновшинського районів. Характеризується маленькою кількістю промислових підприємств, невеликою кількістю музеїв, наявність маленької кількості археологічних пам'яток національного значення. Тому туристичний потенціал розвитку зеленого та сільського туризму визначається як низький.

**Висновки.** Отже, проведений аналіз районів Харківської області дозволив оцінити туристичний потенціал розвитку зеленого та сільського туризму в рамках туристичного кластеру "Євро регіон Слобожанщина". Було виділено п'ять груп кластерів, які мають відмінні позитивні та негативні. Отримані результати допоможуть підвищити ефективність функціонування та розвитку регіонів Харківської області за рахунок розробки системи заходів із розвитку сільського зеленого туризму в основі яких покладено кластерний підхід. Саме останній дозволить сприяти підвищенню ефективності реалізації механізму державного управління туристичної галузі на регіональному рівні, залучаючи інші управлінські сектори та сприяючи забезпеченню їх інтересів, які спрямовані на розвиток, передусім, внутрішнього регіонального туризму.

## Список використаної літератури

1. Андрущенко К. А. Наукові аспекти створення екотуристичних кластерів на Черкащині / К. А. Андрущенко, Д. М. Стеченко // Вісник ДІТБ – Донецьк, 2004. – №8, С.69-71.
2. Войнаренко М. Кластери як полюси зростання конкурентоспроможності регіонів /М. Войнаренко // Економіст. – 2008. – № 10. – С. 27-30.
3. Ганущак-Єфіменко Л.М. Конкурентні переваги кластерооб'єднаних підприємств наринку // Актуальні проблеми економіки. – 2010. – № 3 (105). – С. 143-147.
4. Гонтаржевская Л. І. Ринок туристичних послуг в Україні: Навчальний посібник /Гонтаржевська Л. І. – Донецьк : Східний видавничий дім, 2008. – 180 с.
5. Горбатов В.М. Конкурентоспособность и циклы развития интегрированных структур бизнеса – Х.: ИД «ИНЖЕК», 2006. – 592 с.
6. Крайник О. Туристичний кластер регіону як форма соціального діалогу: управлінський аспект / О. Крайник, М. Біль // Науковий вісник "Демократичне врядування". – 2009. – № 4.
7. Портер М. Международная конкуренция / Портер М. – М. : Международные отношения, 1993. – 896с.
8. Портер М. Экономическое развитие регионов / Портер М. // Пространственная экономика, 2006. – №4, – С.25-27.
9. Рейтинг лучших компаний Украины : ТОП 100 лучших компаний / Инвест газета. – 2012. – №5. – Май. – 98 с.
10. Соколенко И.П. Перспективы развития кластеров туризма в Украине // Бизнес-партнер – Севастополь, 2004. – №3, С.13-17.
11. Соколенко С. І. Кластери в глобальній економіці. – К.: Логос, 2004. – 848 с.
12. Сайт Держкомстату України. – Режим доступу : [www.ukrstat.gov.ua](http://www.ukrstat.gov.ua)
13. Теребух А.А. Туристичний кластер як форма посилення конкурентних переваг регіону [Електроний ресурс]/ А.А. Теребух // Науковий вісник НЛТУ України. – 2010. – Вип. 20.12. – Режим доступу : [http://www.nbu.gov.ua/portal/chem\\_biol/nvnlntu/20\\_12/265\\_Ter.pdf](http://www.nbu.gov.ua/portal/chem_biol/nvnlntu/20_12/265_Ter.pdf)

Брусільцева Ганна Миколаївна – к.е.н., доцент кафедри туризму  
Харківського національного економічного університету імені Семена  
Кузнеця

[brycilseva@mail.ru](mailto:brycilseva@mail.ru)

Контактний номер – 066-705-03-86